

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: Затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність»: Затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.11.2003 р. № 617.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів»: Затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2004 р. № 817.
4. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» від 05.03.2008 р. № 353.
5. Інструкція про застосування «Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій»: Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року № 291 зі змінами та доповненнями.
6. Лист Міністерства фінансів України «Щодо застосування Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» №31-34000-10-10/29072 від 25. 07. 2008 р.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2010 р.

УДК 657.421.3

В. М. Диба

канд. екон. наук, доцент кафедри обліку
підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ОЦІНЮВАННЯ, СТРУКТУРА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Рассматриваются экономические подходы к оценке нематериальных активов знаний в составе интеллектуального капитала и ценообразованию знаниеемкой продукции современного предприятия.

Economic approaches to evaluation of know ledge intangible assets in the structure of intellectual capital and know ledge products pricing of modern enterprise are analysed.

Розглядаються економічні підходи до оцінювання знанневих нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу й ціноутворення знаннемісткої продукції сучасного підприємства.

Ключевые слова: *интеллектуальный потенциал, интеллектуальный капитал, человеческий капитал, интеллектуальная собственность, нематериальные активы, активы знаний.*

Keywords: *intellectual potential, intellectual capital, human capital, intellectual property, intangible assets, know ledge assets.*

Ключові слова: *інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна власність, нематеріальні активи, знанняві активи.*

Сучасне суспільство як результат історичного розвитку сформувало певний потенціал знань, що використовується в різних цілях, значення якого можна виміряти масштабами наукових досліджень, організацією науки, масовістю розвитку й доступністю системи освіти, рівнем технологічного розвитку, системою організації господарської діяльності, господарською культурою, етикою відносин тощо. Ефективне використання потенціалу знань і здатність їх утілення у нові товари і послуги є запорукою розвитку сучасної економіки. Сьогодні умовою і критерієм успішного розвитку країни постає наявність і забезпечення дослідних центрів й університетів, наукових підрозділів підприємств й інших елементів наукової інфраструктури, що здійснюють фундаментальні пошуки й прикладні розробки у різних сферах діяльності.

Особливо великих успіхів досягають підприємства, що використовують різні методи захисту переваг, зокрема, патенти, технічні стандарти, технологічні й комерційні секрети, ноу-хау, ліцензії, інші засоби, що регулюють порядок закріплення та переуступлення прав, що регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності. Захист прав на інтелектуальну власність відбувається через використання розробниками інновацій, торгових марок і брендів.

У сфері бізнесу, пов'язаного з високоінтелектуальними розробками і послугами, стало можливим відмовитися від спорудження чи купівлі будівель або інших інфраструктурних об'єктів, що складають основну частину матеріальних активів, а брати їх в оренду, тому частка матеріальних активів дуже мала і значна частина припадає на нематеріальні активи.

Нині, коли знання персоналу підприємства забезпечують переваги перед конкурентами і здатні породжувати нову вартість, інтелектуальний капітал постає сукупністю наявних у підприємства законних прав на результати його творчої діяльності, природних і набутих інтелектуальних здібностей і навичок персоналу,

нагромадженій бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами, що визначають цінність інтелектуального капіталу і продукції, виготовленої на основі застосування знанневих нематеріальних активів. Однак до цього часу не віднайдено способів вимірювання колективних знань персоналу підприємства, їх досвіду, інтелектуальної власності, опанування інформацією, як не існує нині й речових вимірників нематеріальних — насамперед знанневих — активів інтелектуального капіталу за аналогією із іншими ресурсами, необхідними для виробництва знаннємісткої продукції.

Проблемам удосконалення оцінювання нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу присвячено багато наукових праць західних економістів, серед яких Д. Андріссен, Р. Тиссен, Л. Едвінссон, М. Портер, Дж. Стігліц, С. Стерн, І. Нонака, Х. Такеучі й вітчизняних дослідників О. Бутнік-Сіверського, А. Колота, П. Крайнева, В. Палія, А. Чухна та ін.

Метою статті є обґрунтування доцільності зміни методологічних підходів до ціноутворення знанневих нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу.

У сучасній науковій літературі використовують різні терміни щодо характеристики нематеріальності у діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, «невідчутні активи» або «інтелектуальні ресурси» і найбільш поширений термін — «інтелектуальний капітал», що використовується поряд із фізичним, фінансовим, банківським, промисловим тощо.

До нематеріальних активів відносять: 1) ринкові активи: марки обслуговування, марки товарів і корпоративні марки; прихильність покупців торговій марці підприємства; корпоративне ім'я; портфелі замовлень; механізми розподілу; ділове співробітництво; франчайзінгові угоди; ліцензійні угоди; 2) інтелектуальні активи: патенти, авторські права, програмне забезпечення, права на дизайн, виробничі секрети, ноу-хау, товарні знаки, знаки обслуговування; 3) людські активи: освіта, професійна кваліфікація, пов'язані з роботою знання, уміння й навички; 4) інфраструктурні активи: корпоративна культура, процеси управління, інформаційні технології, мережі систем зв'язку, відносини з фінансовими колами, необхідні стандарти.

Найбільш цікавим підходом до пояснення структури інтелектуального капіталу слід вважати запропоноване Л. Едвінссоном поєднання людського капіталу (інтелектуальні здібності і навички персоналу) із структурним капіталом (зв'язки зі споживачами,

бізнес-процеси, бази даних, бренди), за яким знання як специфічний ресурс, не залучений до людського капіталу, враховують як прихований ресурс або актив, що нагромаджується підприємством і використовується за моделлю управління для створення вартості. У свою чергу структурний капітал складається із клієнтського й організаційного капіталів, який залучає інноваційний і процесний капітали.

Аналіз окремих компонентів інтелектуального капіталу підприємства виявляє їх зв'язок з високою якістю людського капіталу, творчими здібностями персоналу, здатністю формувати нове знання й ефективно його використовувати, відтак процеси управління знаннями й створення кінцевого знаннємісткого продукту посідають важливе місце у загальній стратегії сучасного підприємства.

За моделлю японських дослідників І. Нонака й Х. Такеучі, що отримала назву спіралі знань, інтелектуальний капітал і нове знання зазнають перетворень неочевидного персоналізованого знання, що важко передається, на матеріалізоване знання у новому продукті, доступному усім, із забезпеченням взаємодії явного — кодифікованого знання, й неочевидного — невіддільного від людини й дослідницьких груп знання у вигляді нагромадженого досвіду, умінь і навичок. Така взаємодія двох видів знань передбачає послідовні перетворення, які автори назвали соціалізацією, екстерналізацією, комбінуванням й інтерналізацією, у процесі матеріалізації у знаннємісткий продукт.

Створення нового знання підприємством може відбуватися на основі формування для цього відповідної структури його активів, серед яких найголовнішими постають невідчутні, внаслідок таких змін знання перетворюються на ключовий ресурс діяльності підприємства, метою діяльності — налагодження, регулювання й ефективного підтримання процесу використання знання. Це спонукає підприємство змінювати організаційну структуру, характер управління підприємством і функції управління на користь ефективного використання знань і створення знаннємістких продуктів.

Відома точка зору, що знання у сучасній економіці ґрунтується не на попиті, а на пропозиції, що спонукає економічний розвиток, і в той же час в економіці знаннємістких продуктів визначальним рушієм постає уже попит, який впливає і на механізм ціноутворення на знаннємістку продукцію.

Знання наділено специфічною особливістю бути приватним товаром (продуктом), що може відчужуватися і привласнюватися як звичайний товар, і разом із тим, бути суспільним благом, яке належить усім, що позначається на методології його оцінювання: методики оцінювання і вимірювання недосконалі, більш-менш вірогідних вимірювань кількості створеного й спожитого знання не існує, критиці піддаються використання індексу цитування, число звернень до сторінок Інтернету, досі не вироблено загально визнаної одиниці вимірювання знання, лише щодо реєстрації та його збереження: стаття, книга, виступ, доповідь, теорія, звіт НДДКР, тема, підтема, програма, винахід, патент, кілобайт тощо, однак наразі процес уніфікації й стандартизації триває, хоча загалом ранжування знання визнається процесом нездійсненним [3, с. 37].

Одним з методологічних підходів щодо дослідження інноваційних процесів економіки є концепція «розсіяного знання» Ф. Хайєка, сформульована на основі тлумачення ринку як особливого інформаційного упорядкування, на якому здійснюється виявлення, використання й координація знань мільйонів незалежних однієї від одної осіб. Конкурентний ринок дозволяє мінімізувати неминучу асиметрію такої інформації й забезпечити синтез конкретного знання з гранично абстрактним. Згустки абстрактної інформації — ціни — дозволяють економічним агентам отримати оцінювання власних специфічних знань. На основі такого методологічного обґрунтування зроблено висновок про необхідність посилення державної відповідальності за розвиток фундаментальної науки й людського потенціалу, формування системи інституційних сигналів, що заохочують інвестування у створення й виробництво нововведень, усунення монопольної практики й створення конкурентних умов.

Відома ще одна концепція — «невіддільного знання», за якою порівняно з кодифікованим знанням, віддільним від людини, тобто яке може бути переданим іншим без особистого контакту в формі посібників, документів, підручників, Інтернет-ресурсів тощо, існує невіддільне знання лише у людському розумі як персональне, так і колективне, яке можна виміряти — у ринковій економіці таким мірилом постає сам ринок.

Відтак у сучасній економіці змінюються самі стандартні підходи насамперед щодо ціноутворення — йдеться про застосування дискримінаційних цін на знаннімісткі продукти, що сприяють

ефективному поширенню знань; використання так званого «відкритого коду», коли із удосконаленням кимось досягнення, що є суспільним благом і належить усьому суспільству, не може бути закрито відкритий доступ до такої інформації, що повинна залишатися доступною усім. За таке удосконалення вчений повинен отримати прибуток, але не продавати послуги. Загальноприйнятої системи ціноутворення у цій сфері не існує внаслідок того, що економічне визначення ціни як граничної корисності стосовно цього непридатне [2].

Сучасна високо розвинута економіка змушує усвідомити необхідність формування нових понять і методології оцінювання її активів, оскільки основою такої економіки постають нелінійні явища, фактори примножуються, а не складаються, обмін і розповсюдження знань сприяє їх примноженню, відтак постає дія синергії, що потребує інших підходів до оцінювання знань, оскільки знання, з одного боку, — продукт приватний, з іншого — суспільний, що належить усім [1].

Витрати на виробництво знань залучають необхідні на проведення наукових досліджень, дослідно-конструкторські розробки (НДДКР), створення дослідних й експериментальних зразків, програмне забезпечення тощо. З огляду на те, що знання постають суспільним благом, споживання їх здійснюється безкоштовно або за цінами, що не відповідають їх реальній цінності для людини, вимірювання знань на підставі витрат спотворює їх вартісне значення. Нині розвиток виробництва так чи інакше свідчить про частку вартості знання в усіх економічних категоріях: у ціні окремого товару за рахунок націнки на новизну, торгової марки тощо, у вартості усього підприємства — оцінювання його інтелектуальних активів включно з вкладеннями, здійсненими у людський капітал і НДДКР, патенти, ліцензії й іншу інтелектуальна власність, управлінський потенціал відповідно до кваліфікації управлінського персоналу, відношення із споживачами тощо. Капіталізація знань тісно пов'язана з витратами на НДДКР у загальних витратах підприємства для створення інноваційних продуктів.

За аспектами розвитку економіки передбачається необхідність створення нових можливостей для виробництва продуктів або процесів нового покоління, висококваліфікований персонал, значні витрати на його підготовку й перепідготовку, відтворення й підтримання. Основною метою стратегії підприємства постає

створення продуктів або процесів нового покоління з якісно новими споживчими властивостями, максимізація додаткової вартості. Відтак показниками розвитку економіки насамперед вважають кількість зайнятих у сфері високих технологій та інформаційних послуг, ступінь залучення економіки у глобальний ринок й активність участі на зовнішніх ринках; конкурентоздатність економіки, інноваційний потенціал, динамічні характеристики розвитку, ступінь інформатизації економіки. Головною ж домінантою в економіці постає людина та її знання, творчі можливості, освіта, моральні й культурні цінності й усе, що стосується визначення інтелектуального потенціалу.

Людський капітал, значення якого в економіці зростає, внаслідок синергії відтворювального процесу залучає сукупність творчих здібностей й внутрішніх активів особистості, що використовуються у життєдіяльності окремого індивіда й усього суспільства: загальні фізичні й інтелектуальні можливості людини; здатність до індивідуального відтворення включно з специфічними знаннями й навичками, здатність вести домашнє господарство, виховувати дітей тощо; рівень освіти, професійної підготовки, культурного розвитку; пізнавальні можливості щодо отримання, переробки й використання інформації й відтак — інформованість і потенціал знань, необхідних у виробничій, суспільній сферах діяльності; мобільність; фактори соціально-економічного характеру, пов'язані із системою цінностей і мотивацій людини до праці. Такому капіталу притаманна неоднорідна полімерна структура різнорідних за видами і формами активів конкретної особистості й спільноти, ступінь агрегування, що передбачає індивідуальний, колективний й соціальний рівні. Застаріння багажу знань — одного з основних активів людини і внаслідок цього його можливе знецінення вимагають збільшення вкладень для удосконалення й розвитку цього потенціалу. Крім того, людському капіталу властиве не лише моральне застарівання, але й фізичне, відтак процеси відтворення людського капіталу і специфіка формування його вартості повинні розглядатися як інтегровальні компоненти довгострокових соціалізованих процесів створення і відтворення такого капіталу суспільства й на його основі інтелектуального капіталу, оскільки наукова думка, нагромадження й використання знання, розум і спрямована ним праця людини постають ключовими ресурсами економічного розвитку.

Попит на знання глибоко індивідуальний, однак якщо знання має загальноуспільне значення або глобальний характер, воно безпосередньо або ж пов'язані з ним знання користуються підвищеним попитом.

Власність на знання, що зазвичай має назву інтелектуальної власності, виникає стосовно відокремленого, або так званого кодифікованого знання, для невіддільного знання такої категорії не існує, однак у визначенні його ринкової ціни існують певні особливості. У сфері невідчутних благ, до яких належить знання, авторське право постає важливим інструментом регулювання відносин власності, до того ж, щодо публічних знань, що можуть використовуватися усіма, існує неформальне авторське право, що не регулюється національним і міжнародним законодавствами, однак за недотримання його у разі привласнення наукових результатів міжнародне наукове товариство суворо засуджує, тобто за цими аспектами авторське право пов'язане з поняттям репутації, що у науковій сфері уподібнена виробничій потужності підприємства [3, с 40]. Репутація отримує ринкове оцінювання, зокрема, за рівнем заробітної плати вченого й у формі попиту на його працю. Авторське право на наукові знання не має вирішального значення в економіці наукових знань, однак важливе для нарощування репутації, що має ринкову ціну, і важливе лише для комп'ютерних програм.

Право власності на знання, зокрема, патенти на винаходи і технології, відтворюють виробництво знань, щодо якого М. Портер і С. Стерн [5] пропонують вимірювати знання і швидкість їх нагромадження кількістю патентів (національних і придбаних інших країн), як вимірювачів фундаментальних знань, які можуть тривало й з великими витратами перетворюватися на інновації.

Ринок інтелектуального капіталу охоплює його носіїв, тобто ринок кваліфікованої робочої сили як організований інститут, що формується упродовж тривалого часу, визначає попит на послуги сфери освіти і залучає у загальному вигляді такі компоненти, як біржі праці, інформаційні агентства, регіональні й глобальні ринки кваліфікованих спеціалістів, трудові контракти й посередницькі «хедхантингові» (шукачі голів) фірми, що спеціалізуються на пошуках й підборі спеціалістів. Позаяк ринок кваліфікованих спеціалістів одночасно постає ринком невіддільного знання і чим цінніше таке знання, тим дорожче оцінюється його носій. Сучасний ринок інтелектуального капіталу в

Україні продовжує формуватися з інтегрування нових або зміни функцій старих інституцій:

- посередницькі фірми, що об'єднують виробників знань (НДІ, університети) з їх споживачами;
- інноваційні менеджери;
- юридичні фірми, що організують процес оформлення інтелектуальної власності на стадіях її створення й інших трансформацій;
- інкубатори для створення інноваційних фірм;
- технологічні парки;
- біржі, що торгують знаннями;
- венчурні й інші типи фондів для фінансування виробництва знань;
- інноваційні зони; виставки;
- наукові музеї; центри трансферу технологій;
- центри перекваліфікації кадрів.

Обіг на ринку віддільного кодифікованого знання відбувається незалежно від людей. Ціноутворення на знання на ринку інтелектуального капіталу визначають особливості цього ринку:

- ✓ на стандартному досконалому ринку конкуренція призводить до зниження цін до граничних видатків. На цьому ринку ціни вищі таких видатків унаслідок того, що конкуренція пов'язана з новим продуктом;
- ✓ неоднорідність знання й інформації визначає критичну залежність від репутації науковців, виробників знань, від повторних трансакцій і довіри [5];
- ✓ дискретність знань викликає сумніви щодо ефективності застосування до їх оцінювання ринкового механізму порівняно з іншими ринковими продуктами;
- ✓ незмінність від споживання знання, що за своєю природою є інформаційним продуктом.

Із створенням і використанням на підприємстві знанневих нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу, націлених на інноваційність, поліпшення споживчих властивостей та удосконалення загальних економічних параметрів нової знаннєвської продукції, що вимагали на різних етапах її розроблення й випуску збільшення витрат, особливо — на знаннєві активи, потребує змін механізму ціноутворення, оскільки традиційний ринковий механізм та різного роду методики оцінювання виявилися малоприматними щодо визначення вартості саме

знанневих (й інших нематеріальних активів) за кожним з компонентів інтелектуального капіталу.

Натомість ефективність може бути досягнута використанням дискримінаційних цін стосовно конкретних споживачів або їх категорій, однак практика застосування таких цін дозволяє отримувати надприбутки й у недалекому минулому заборонялася, зокрема, законом Шермана — у США. Нині такі ціни застосовують переважно на ринку комп'ютерних програм, на якому система дискримінації застосовується за часом купівлі, юридичним статусом покупця (комерційна фірма, державна установа, навчальний заклад), ускладненням самого продукту (версії програми, пакетне обслуговування, підписка), що призводять до максимального й якісного задоволення потреб у знаннях та інформації й одночасно економічними методами забезпечується протидія тіньовій діяльності щодо поширення неякісних (піратських) копій [3].

До речі, із утворенням ринку інтелектуального капіталу значних змін зазнали і самі способи торгівлі, що супроводжуються продажем послуг, супутніх товарів й так званих пакетів товарів із запровадженням знижок щодо програмних продуктів для наступних версій або наближених до сфери застосування програм.

Отже, оскільки із використанням знанневих нематеріальних активів і виробництвом знаннємістких продуктів визначних споживчих властивостей підприємство формує попит, товарну підгрупу і здобуває монопольне положення на певному сегменті ринку, прагне досягти максимальних прибутків встановленням монопольних цін. Відтак попит, а не витрати, перетворюється на головний показник ціноутворення.

Наразі у сучасній економіці механізм ціноутворення знанневих нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу повинен бути змінений, оскільки основним суб'єктом, що визначає ціну знання, переважно постає підприємство-монополіст, ціноутворення якого набуває монопольного характеру. Такий механізм повинен передбачати визначення сталих або нових споживчих властивостей продукції на основі застосування знанневих активів й формування попиту на цю продукцію. Таким чином, можна визнати таке монопольне ціноутворення на знаннєві активи домінантним підприємством у певній сфері найбільш реальним оцінюванням, щодо якого ринкове середовище має дургорядне значення.

Література

1. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России // Вестник РАН. — 2003. — № 5. — С. 450.
2. Рогова А. Экономика знаний // В мире науки. — 2003. — № 10.
3. Экономика знаний: Монография / Отв. ред. В. П. Колесов. — М.: Инфра-М, 2008. — 432 с.
4. Porter M. E. Sten S. Measuring the Ideas Production Function: Evidence from International Patent Output. NBER Working Paper No 7891. — Camb., MA: National Bureau of Economic Research, 2000.
5. Stiglitz J. E. Knowledge as a Global Public Good // Global Public Goods. International cooperation in the 21st Century / I. Kaul, I. Crunberg, M. A/Stern, td. — UNDP, Oxford Universiti Press, 1999.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2010 р.

УДК 657.6

Л. В. Івченко

канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ ПРОБЛЕМ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ

В статье представлены мнения ведущих экономистов, которые рассматривают теоретические и практические аспекты контроля, предложены основные этапы и стадии контрольного процесса.

In the article opinions of leading economists are represented where theoretical and practical aspects of control are represented and basic stages of control process are offered.

У статті представлено точки зору провідних економістів, які розглядають теоретичні та практичні аспекти контролю, запропоновані основні етапи і стадії контрольного процесу.

Ключевые слова: функция управления, этапы контрольного процесса, стадии контроля, контрольные приемы.

Keywords: managerial functions, stages of control process, stages of control, methods of control.

Ключові слова: функція управління; етапи контрольного процесу; стадії контролю; контрольні прийоми.